

ישיבת הכותל - ירושלים

שיחת הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בהר בחקתי תשס"ד

כבוד הבריות

אונאת דברים וחומרתה

התורה מצוה בפרשתנו: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו" (ויקרא כה, ד). כלומר, אסור לרמות במסחר. למוכר אסור לרמות את הקונה, ולקונה אסור לרמות את המוכר. כמה פסוקים אח"כ אומרת התורה פעם נוספת: "ולא תונו איש את עמיתו" (שם, יז). לשם מה הכפילות הזו? אומרים חז"ל, שהפסוק השני מדבר על סוג אחר של הונאה. הפסוק הראשון דיבר על אונאת ממון, וכאן מדובר על אונאת דברים, שלא לצער את חבירו בדיבור. למשל: "אם היו חמרים מבקשים תבואה ממנו, לא יאמר להם 'לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה', ויודע בו שלא מכר מעולם" (ב"מ נח, ב. ועי' שם דוגמאות נוספות).

איסור אונאת דברים כולל גם את האיסור החמור של הלבנת פנים ברבים, שחז"ל אמרו עליו: "המלכין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה"ב" (סנה' צט, א). על הלבנת פנים אמרו חז"ל: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילכין פני חברו ברבים" (ב"מ נט, א), ולמדו זאת מתמר, שהיתה מוכנה להשרף אם יהודה לא יודה שממנו היא הרה. הפוסקים נחלקו אם חיוב זה הוא כפשוטו, שבאמת צריך לההרג ולא לעבור על איסור הלבנת פני חברו ברבים, משום שהוא כרציחה, שהיא משלש מצוות החמורות שדינן "יהרג ואל יעבור" (עי' תוס' שם ד"ה נוח, וב"שערי תשובה" לרבינו יונה, שער ג' אות קלט), או שאין זו אלא לשון מליצה ואין הדברים כפשוטם (כן נראה מהרמב"ם שהשמיט דין זה, וכן מבואר במאירי בסוטה שם). על כל פנים כלם מודים שהלבנת פנים היא דבר חמור מאד.

הגמרא מביאה עוד (ב"מ נח, ב), שאביי שאל את רב דימי שבא מארץ ישראל: "במערכא במה זהירי"? כלומר: באיזו מצוה זהירים במיוחד בארץ ישראל? ודאי משתדלים לקיים את כל המצוות, אבל ראוי שכל אדם יחפש לעצמו דבר שבו יהיה זהיר באופן מיוחד. במה א"כ זהירים במיוחד בארץ ישראל? אמר לו: בהלבנת פנים. מדוע היו זהירים בדבר זה דווקא בארץ ישראל? הרי הלבנת פנים איננה מן המצוות התלויות בארץ! חשבתי, אולי בגלל שבארץ ישראל ראו את התוצאות הנוראות של הלבנת פנים. הרי הגמ' אומרת (גיטין נה, ב), שכל החורבן נתגלגל ע"י שהלבינו את פניו של בר קמצא. כל אלפי היהודים שנהרגו ונפלו בשבי וגלו מארצם בכל התקופות מאז חורבן הבית והלאה, בימי הצלבנים, בימי האינקוויזיציה, בימי השואה ובכל התקופות, הכל הוא כתוצאה מאונאת הלבנת פנים של בר

קמצא. לכן היו זהירים מאד בארץ ישראל מהלבנת פנים. אמנם מי שמלבינים את פניו יכול אח"כ לחיות, אין כאן שפיכות דמים גמורה, אבל הצער של הלבנת פנים קשה לפעמים לאדם יותר ממוות. הוא מוכן לפעמים למות כדי שלא ילבינו את פניו. לא רחוק אם כן מן השכל להבין מה שחז"ל שקלו הלבנת פנים כשפיכות דמים. שמעתי ממור"ר ר' חיים שמואלביץ זצ"ל: אנו מתפללים: "אבינו מלכנו, נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך". מה כוונתנו בבקשה זו? האם מבקשים אנו מה' שימותו ששה מליון גרמנים? או ששים מליון גרמנים? אמר הג"ר חיים זצ"ל: לא זאת הנקמה שאנו מבקשים. הנקמה שאנו מבקשים היא, שאותם רשעים יכירו בגודל טעותם, ויכלמו ויבושו במה שעשו. שכל אותם רשעים שחשבו לעקור את עם ישראל, בין ע"י מסיון, ובין ע"י חרב, יגיעו להכרה שהתורה היא האמת, ועם ישראל הוא אמת, ועם ישראל ימשיך להתקיים, והתורה תמשיך לפרוח, והם ואמונתם - שוא והבל. זהו העונש האמיתי לאותם רשעים, הבושה על מה שעשו. בצעירותי לא הבנתי את דברי הג"ר חיים. האם זה כל העונש שמגיע לרשעים הללו על כל מה שעשו לנו? ! אבל היום אני מבין יותר. בושה היא עונש נורא. היא יכולה לפעמים להיות קשה לאדם הרבה יותר מאשר המוות.

היה פעם יהודי, בעל בית הגון, שומר תורה ומצוות, שהיה מתפלל בשבתות בישיבת קול תורה. פעם אחת חשדו בו בשערוריה כספית כלשהי, ומרוב בושה לא העז לצאת מביתו ולהראות את פניו ברבים, ובאחד הימים אף איבד את עצמו לדעת. אם כזו היא עצמת הבושה בעולם הזה, שהוא עולם חולף, וגם הבושה בו היא בושה חולפת שמתקררת ומתפוגגת עם הזמן [זוכרני שהלכתי פעם ביום שלג ברחוב, והחלקתי ונפלתי באמצע הרחוב. אז היה לי מאד לא נעים, שמחתי שאין הרבה אנשים ברחוב ולא רואים אותי. היום אני מספר זאת בפני כל הישיבה ולא אכפת לי...], הרי שבעולם הבא עצמת הבושה היא גדולה לאין ערוך, שכן הבושה בעוה"ב היא בושה נצחית, שלא רק שאינה נעלמת, אלא הולכת וגוברת. ככל שיכירו שם אותם רשעים יותר ויותר את האמת, וככל שיראו שם יותר את כבודם של ישראל ואת שכרם של הצדיקים, בפרט של אותם צדיקים שאָבְדו מן העוה"ז, ויראו את הפאר והכבוד שנוחלים בעוה"ב, הבושה תלהט בתוכם יותר ויותר. זוהי האש האמיתית של הגיהנם, הבושה שאוכלת את הרשע על מה שעשה, וזוהי הנקמה שאנו מבקשים בתפלת "אבינו מלכנו, נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך".

באופן כזה. מדוע? התשובה היא, כנראה, שאמנם לעבד אין מזה נזק, אבל לאדון יש מזה נזק! האדון לוקח יהודי כמוהו, צלם אלקים כמוהו, מקבל תורה כמוהו, ונותן לו לעבוד שלא לצורך. העבד לא נפגע מזה, אבל האדון נפגע מזה. הצלם אלקים שבאדון נפגע מכך, שהוא עובד ביהודי עבודה שאין בה צורך. הקב"ה הרי חס על כבוד הבריות אפילו כשמדובר באדם רשע. המלאך אומר לבלעם: "כי עתה גם אֶתְּכָה הרגתי ואותה הֶחַיִיתִי" (במדבר כב, לג), מסביר רש"י: "ועתה מפני שדַּבְּרָה (אתונך) והוכיחתך ולא יכולת לעמוד בתוכחתה... על כן הרגתי, שלא יאמרו זו היא שסלקה את בלעם בתוכחתה ולא יכול להשיב. שחס המקום על כבוד הבריות". בלעם הרשע הוא מאלה שאין להם חלק לעוה"ב (משנה סנה' ז, א), ובכל זאת הקב"ה חס על כבודו והורג את אתונו, "שלא יאמרו זו היא שסלקה את בלעם בתוכחתה ולא יכול להשיב". מגיעים לו כל מיני עונשים, אין לו חלק לעוה"ב, נמצא במדרגה התחתונה של הגיהנום, ובכל זאת הבושה הזאת אינה מגיעה לו, וא"כ הקב"ה דואג לכבודו בדבר הזה. גם בהמה שאדם נכשל על ידה ונסקל על ידה, מצוה לגביה התורה "ואת הבהמה תהרגו" (ויקרא כ, טו), שלא יאמרו אנשים, זאת הבהמה שפלוגי נסקל בגללה (משנה סנה' נד, א), כי הקב"ה חס אפילו על כבוד רשעים גמורים. וא"כ, אם אדם אינו חס על כבוד הבריות ומזלזל בעבד אפילו בלבו בלבד, הרי הוא משחית את צלם האלקים שלו, שהרי אינו דומה במעשיו לקב"ה.

רציחה - פגיעה בצלם אלקים של הרוצח!

פגיעה עצמית של האדם בצלם האלקים שלו, מצאנו גם במקום נוסף בתורה. התורה אומרת: "שִׁפְךָ דם האדם, בְּאָדָם דמו ישפך, כי בצלם אלקים עשה את האדם" (בראשית ט, ו). שלש פעמים נזכר בפסוק זה "אדם". למי הכוונה בכל אחת מהן? "שִׁפְךָ דם האדם" - הכוונה, כמובן, (במילה 'אדם'), לנרצח. בְּאָדָם דמו ישפך - אלו העדים והדיינים שעל ידם מתחייב הרוצח מיתה. ואולם למי הכוונה בסיום הפסוק - "כי בצלם אלקים עשה את האדם"? בפשטות, הכוונה שוב לנרצח. הנרצח הוא צלם אלקים, וא"כ נמצא שהרוצח פגע בצלם אלקים, ועל כן הוא חייב מיתה, כדין הפוגע בדיוקן המלך, שהוא כמורד במלכות וחייב מיתה. מאבי מורי ז"ל שמעתי פירוש אחר. אבי מורי ז"ל פירש, ש"האדם" הנזכר בפסוק "כי בצלם אלקים עשה את האדם" איננו הנרצח, אלא הַדָּן. וכוונת הפסוק היא כך: "שִׁפְךָ דם האדם, באדם דמו ישפך", ומנין לילוד אשה הכח לשפוט את חברו בעונש חמור כל כך? - "כי בצלם אלקים עשה את האדם (כלומר: את הַדָּן)". כיון שהאדם נברא בצלם אלקים, על כן יש לו כח לדון את הרוצח למיתה, כשם שהקב"ה דן את בני האדם, מי יחיה ומי ימות.

"לא תרדה בו בפרך"

מצוה נוספת בפרשתנו בתחום שבין אדם לחברו - "וְכִי יִמְנָן אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַר לְךָ, לֹא תַעֲבֹד בוּ עֲבָדְתָ עִבְדְּךָ. כשכיר כתושב יהיה עִמָּךְ... לא תרדה בו בפרך, ויראת מאלקיך" (ויקרא כה, ט-מג). למרות שהוא עבד שלך, אתה צריך להתייחס אליו כאל פועל שכיר, לא כאל עבד. למשל, אסור לתת לְעַבְדְּךָ עבודה שאינה במקצוע שלו. אם במקצועו הוא נגר, אל תתן לו עבודת סנדלרות. מה שהיה עושה גם בבית, לסדר את הכסאות או לערוך את השולחן, מסתמא מותר לתת לו גם בבית שלך. אבל עבודות שלא היה עושה בביתו, אם הן אינן עבודות הקשורות למקצוע שלו - אל תתן לו.

"לא תרדה בו בפרך" - "איזו היא עבודת פרך? זו עבודה שאין לה קצבה או עבודה שאינה צריכה לה" (רמב"ם הלכ' עבדים פ"א ה"ו). מה פירוש "עבודה שאין לה קצבה"? אסור לומר לעבד: עבוד כאן בשדה עד שאחזור מן העיר (שם). מותר לצוות עליו לעבוד שם שעה, או שעתים, או עד שתשקע השמש (כי בלילה אסור להעבירו - קידושין טו, א), אבל לא עד שאחזור מהעיר, כי אז הוא אינו יודע אם אחזור בעוד רבע שעה או בעוד שלוש שעות, והרי זו עבודה שאין לה קצבה, האסורה משום "לא תרדה בו בפרך". מדוע עבודה שאין לה קצבה היא רדיה בפרך? כי כשהאדון אומר לעבד "עבוד עד שאחזור", העבד מצפה בכל רגע לסיום העבודה, וצפייה זו מפרכת או רוחו יותר מאשר אם היה האדון מצוה עליו מראש לעבוד עד הערב, שאז זמן סיום העבודה ידוע מראש.

דוגמא נוספת בחז"ל לעבודת פרך היא עבודה שהאדון אינו צריך לה. גם עבודה קלה יחסית, כחימום כוס תה, אם אינך חושב לשתות את התה, אסור לך לתת לו, כי עבודה זו אינה מיועדת להשגת תכלית כל שהיא אלא לפרך את העבד בלבד [ולא רק ליהודי עצמו אסור להעביד עבד בפרך, גם גוי שקנה עבד עברי, אם ידינו תקיפה, יש למנוע ממנו מלרדות בו בפרך, שנאמר: "לא ירדנו בפרך לעיניך" (ויקרא כה, נג)]. זה מה שהמצרים עשו לאבותינו, העבידו אותם בעבודות שאינן מועילות, לבנות את פיתום, שראשון ראשון פי תהום בולעו, ואת רעמסס שראשון ראשון מתרוסס (סוטה יא, א). בניה שמראש היה ידוע שלא תהיה בה שום תועלת, ולא נועדה אלא לשבור את גופם ורוחם של ישראל. נתנו מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים (שם, ב), גם זה מורה שלא היו מעוניינים בעבודה תועלתית, אלא בעבודה לשמה, כדי לשבור את רוחם של ישראל.

ולכאורה קשה: בשלמא אם נותנים לעבד מלאכה שמתאימה לאשה - זה שובר אותו. אומרים לו תחרוש עד שאחזור מהעיר - זה שובר אותו. אבל כשאומרים לו לחמם כוס תה ואינך מתכוון לשתות את התה, מדוע זו עבודת פרך? לא נזכר בתורה שהדבר אסור דוקא אם שופכים אח"כ את התה לכיור לעיני העבד. גם אם העבד אינו יודע שהוא עובד ללא תכלית גם אז אסור להעבידו

הוא מפסיד את צלם אלקים שבו, הרי שכשהוא מטיב לבריות הוא מתקן את צלם אלקים שבו, הוא מתקרב לקב"ה.

זהירות מהלבנת פנים גם מתוך מצוה

אפילו כשאתה נותן צדקה לעני, אמרו חז"ל שצריך להזהר שלא להלבין את פניו בשעת מעשה, לתת לו עד כמה שאפשר בדרך כבוד, אם אפשר בלי שהעני ידע מי נתן, ובלי שהנותן ידע מי קיבל, ואם זה בלתי אפשרי, בכל זאת עד כמה שאפשר יש למנוע הלבנת פנים. יש מעשים בגמרא, למשל על מר עוקבא שהיה רגיל להניח צדקה ליד פתח ביתו של עני אחד ולהסתלק משם בטרם ישים העני לב מי עשה זאת. וכשפעם העני ניסה לראות מי הוא זה שעושה לו את הטובה הזאת, נמלטו מפניו מר עוקבא ואשתו ונכנסו לתוך תנור לוהט, כפי שתמר אמרה "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים". למרות שלא הם מלבינים את פניו אלא הוא מלבין את פני עצמו, בכל זאת נמנעו מזה עד כדי מסירות נפש. עד כמה שאפשר יש לעשות חסד לבני אדם, להטיב להם ולא לצערם, לא לגרום הלבנת פנים אפילו כשנפגע רוצה להלבין את פני עצמו.

כמו שאמרנו שכשרוצה את חברו המעשה אינו מזיק לנרצח כמו שמזיק לרוצח, כך גם כשמטיב לחברו, אין המעשה מטיב לשני כמו שהוא מטיב לעצמו. לכן אמרו חז"ל, מה שרות אמרה לנעמי "שם האיש אשר עשיתי עמו היום בעצ" (רות ב, יט), הרי היתה צריכה לומר "שם האיש אשר עשה איתי", שהרי בועז הוא זה שעשה טובה לרות ולא להפך, אך לא כך אומרת רות, היא אומרת: "אשר עשיתי עמו", אני עשיתי לו טובה, ולא להפך. אם הסכמתי לקחת שיבולים בשדה שלו, הרי שאני עשיתי לו טובה יותר ממה שהוא עשה לי. מזונותי קצובים מאת הקב"ה, אם לא היה שולח לי דרך בועז היה שולח לי בדרך אחרת, ואם כן רק לבועז יש כאן טובה בזה שזכה שרות תלקט שיבולים בשדה שלו.

חז"ל מספרים (ב"ב י, א) על טורנוסורפוס הרשע ששאל את ר' עקיבא: אם אלקיכם אוהב עניים הוא, למה אינו מפרנסן? אמר לו ר' עקיבא כדי שניצולו אנו בהם מדינה של גהנם. אם לא אתן לעני צדקה, הקב"ה ישלח לו רוח והצלה ממקום אחר, אלא שהקב"ה רצה לזכות אותנו במצות צדקה, ולכן אינו מפרנס את העניים בדרך אחרת, כדי שנפרנס אותם אנחנו ונזכה בשכר זה להנצל מדינה של גיהנם. לפעמים הקב"ה גוזר באמת שהעני לא יקבל אוכל, ואז לא יעזור גם אם אני אתן לו אוכל, הקב"ה ימצא דרך איך להפסיד את העני, אבל כשהקב"ה רוצה שלעני יהיה אוכל, הקב"ה יתן לו, אלא שהוא מותיר בידי את הברירה אם להיות שליחו לתת לעני את האוכל ולזכות במצוה, או לא. כמובן, שכשנותנים לעני, צריך מצד אחד לעשות כאילו הכל תלוי בי, אסור לחשוב: "נו, הרי הקב"ה יזמן בכל מקרה לעני את מזונו, וא"כ למה לי לתת לו משלי?" אסור

אבל לולא כבוד אבא, אולי מותר להוסיף עוד פירושו, שהכוונה בתיבת 'אדם' שבפסוק "כי בצלם אלקים עשה את האדם", היא לא לנרצח ולא לעדים ולדיינים, אלא לרוצח עצמו! הרוצח פגע במעשה הרציחה שביצע בצלם אלקים שלו עצמו, ועל כך הוא נידון במיתה, ולא מחמת הפגיעה שפגע בנרצח! הפגיעה שפגע הרוצח בנרצח אינה כל כך גדולה כמו הפגיעה שפגע בצלם אלקים של עצמו. לגבי הנרצח מסתבר שממילא היה לקב"ה חשבון שצריך למות מאיזשהו טעם, אחרת לא היה הרוצח מצליח להרוג אותו. הרי מיסודות אמונתנו הוא, "שאיך ביד אחד מהברואים להועיל את נפשו (של האדם) ולא להזיקה, ולא לזולתו, כי אם ברשות הבורא יתברך" (חזה"ל שער הבטחון פ"ג), וא"כ אם הצליח הרוצח להרוג את הנרצח, אות הוא שֶׁמֶן השמים גזרו על הנרצח מיתה, כמו שאמרו חז"ל על הפסוק: "כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו" (דברים כב, ח) - "ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית נאמנם אנו אומרים בתפלה שבר"ה יכתובן ובוים צום כיפור יחתמו, מי יחיה ומי להפך ח"ו. אבל זהו רק כדי לסבר את האוזן. לקב"ה לא נוספת שום ידיעה בראש השנה לעומת מה שידע לפני שנה בר"ה ולעומת מה שידע עוד לפני בריאת העולם. כבר אז היה גלוי וידוע לפניו ית' מה יהיה מצבי ומה יהיה דיני בר"ה תשס"ד, וגם בראשי השנים הבאות, אם אזכה להגיע אליהם. רק אנו, כדי לסבר את האוזן, אומרים שהקב"ה דן בר"ה. ממילא בצדק אמרו חז"ל שמששת ימי בראשית כבר נקבע שהאיש הזה יפול, שהרי לא נפל והכתוב קָרָאוּ נופל" (שבת לב, א). אם אדם נפל מגגך, אין זה בגלל שלא עשית לו מעקה, אלא עומד וראוי היה ליפול, ואם לא היה נופל מגגך, היה נופל ממקום אחר. ומ"מ אתה מצידך צריך לדאוג לכך שאתה לא תהיה סיבה לנפילת אדם. הקב"ה ימצא כבר היכן להפיל אותו, לא אתה צריך להיות זה שנופל על ידו, ולכן מצַנֵּה אתה לעשות מעקה.

הרוצח לא פגע א"כ בצלם אלקים של הנרצח, שממילא היה מת, אלא בצלם אלקים של עצמו פגע! הקב"ה טוב ומטיב לכל, והרוצח עשה להפך, קיפד חיי בשר ודם, ואם כן הרי פגע בצלם אלקים שלו עצמו! הקב"ה כלו נותן, רב חסד, לא מקבל כלום מאיתנו, רק נותן, וא"כ האדם כשהוא רוצה להיות צלם אלקים צריך להיות טוב ומטיב לכל, להטיב לכל אחד כמה שאפשר. אמנם הקב"ה גם מעניש אותנו בעת הצורך, אבל זהו לטובתנו, וגם אדם לפעמים מעניש בניו או תלמידים, וגם זה צריך להיות לטובה ולא להפך. כשביט דין הורגים אדם שחייב מיתה, אין זו פגיעה בצלם אלקים. גם הקב"ה הורג את מי שחייב מיתה. אבל כשאדם הורג מישהו שאינו חייב מיתה בידי אדם, זו פגיעה בצלם אלקים של עצמו. הוא מתרחק מהקב"ה.

לעומת זאת, ככל שאדם מטיב יותר לבריות, כך הוא מתקרב יותר לקב"ה. מידה טובה מרובה ממידת פורענות (רש"י שמות כ, ו), ולכן, אם כשאדם מרע לבריות

או לא. גם ברש"י במס' חולין (פג, א ד"ה ומשפטיך) משמע שגם על הדגים שבים ישנה השגחה פרטית, איזה יטרף ואיזה לא יטרף. וא"כ גם החמור, הוא יסבול כמה שנגזר עליו לסבול, ואני צריך לדאוג קודם כל לשבירת היצר שלי, ולכן יותר חשוב לטעון על החמור של השונא מאשר לפרוק מהחמור של האוהב, כי העיקר הוא לתקן את היצר.

לכופ את היצר

חז"ל אמרו: "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה - לא נכתבה" (מגילה יד, א). נשאלת השאלה: הרי ישנן נבואות רבות בתנ"ך על אדום, על עמון, על מואב, על אשור ועל ארם ועל עמים נוספים שכבר מזמן אינם קיימים בעולם. מדוע נכתבו נבואות אלו? במה הן נצרכות לדורות? התשובה היא, שעמים אלה כן קיימים. היכן הם קיימים? הם קיימים בתוכנו! האדם הוא עולם קטן, ומכאן שבתוכי כל אדם (שלא תיקן את עצמו) ישנה בחינה של עמון, וישנה בחינה של מואב ושל אדום וכו', וכנגד עמון ומואב שבתוכנו, ניתנו לנו הנבואות הללו, כדי שלא נלך בדרך העמים הללו.

אחת מהנבואות לעתיד לבוא - "ועלו מושעים בהר ציון לְשֹׁפֵט את הר עשו" (עובדיה א, כא), שאחת התכליות של המושיעים תהיה לשפוט את הר עשו. אנו מחכים לקיום נבואה זו לעתיד לבוא במהרה בימינו, אבל בינתיים ניתן להגשים אותה בתוך הלב שלנו. שה"מושיעים" שבך, היצר הטוב שלך, קבלת התורה שלך, ישפטו את "הר עשו" שבך, לתקן את המידות הרעות שלך, את שנאת האחים שלך, אם יש לך כזו ח"ו, את הנקימה והנטירה, שהיא מדתו של עשו שנאמר עליו: "וְעִבְרָתוֹ שְׁמֵרָה נִצָּח" (עמוס א, יא), שהוא נוקם ונוטר לנצח. ובזכות זה נזכה שבמהרה בימינו יעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, במהרה בימינו, אמן.

להיות כאן "בעל בטחון". צריך לתת לעני כאילו אין מי שידאג לו אם לא אדאג לו אני. ומצד שני צריך לדעת שלא עשיתי כלום, העני יקבל בין כה וכה. כאן המלחמה לאדם היא פנים ואחור, כפי שכותב ה'מסילת ישרים' (פרק ראשון), מצד אחד דורשים מן האדם השתדלות בעניינים רוחניים, הוא לא יכול לשבת בערב פסח ולחכות שתדר מצה שמורה מן השמים, הוא צריך לאפות או לפחות לקנות מצה שמורה, אבל מצד שני להבין שהכל בידי שמים, שום דבר לא ממנו, הכל הקב"ה עושה. זה הנסיון הגדול, המאבק בין ההשתדלות והבטחון, איפה להשתמש במידת ההשתדלות ואיפה להשתמש במידת הבטחון. מוצאים את זה בתנ"ך פעם אחרי פעם, אצל המלכים והנביאים, שהנביאים מוכיחים את המלכים על שאין להם מספיק בטחון וכדו', אבל במה שנוגע לרוחניות אסור שיהיה בטחון, צריך לתת לעני פרוטה, ולא לבטוח שממילא יהיה לו.

השגחה פרטית - גם על החיות

הגמרא מביאה בנוגע למצוות פריקה וטעינה, שאם נזדמנו לפניו שתי המצוות יחד, עדיף שיעסוק בפריקה מאשר בטעינה, משום צער בעלי חיים. עדיף להקדים ולפרוק מעל חמור משא כבד שהכריעו עד שרביץ תחתיו, מאשר לעזור לבעליו של חמור אחר לטעון את משאו על החמור כשאינו מצליח לעשות זאת לבדו. ובכל זאת, אם פגשת שני חמורים, אחד של שונא שלך שזקוק לטעינה, ואחד של אוהב שלך שזקוק לפריקה, עדיף לטעון על החמור של השונא לפני הפריקה מהחמור של האוהב (ב"מ לב, ב). למה? אומרת הגמרא, בשביל לכפות את יצרו שלא ישנא את חברו. אבל מה החמור השני אשם? מדוע הוא צריך לסבול בגלל שעלי לתקן את מידותי? כנראה שהתורה יודעת, שהחמור ממילא לא יסבול יותר ממה שהקב"ה גזר עליו לסבול, כפי שאמרנו לגבי העני, שודאי יקבל את פרנסתו בכל מקרה, גם אם לא אתן לו עני.

יש אמנם מחלוקת בין הרמב"ם וחכמי קבלה, אם ישנה השגחה פרטית על בעלי חיים או לא, הרמב"ם סובר שבבעלי חיים אין השגחה פרטית על כל בעל חיים בפני עצמו, אלא רק על המין בכללותו (מורה נבוכים ח"ג פי"ז), והמקובלים חלקו עליו ואמרו שיש השגחה פרטית גם בבעלי חיים (הרמ"ק ב"שיעור קומה" ערך נ"ד - השגחה; הגר"א בפירושו לספרא דצניעותא פ"ה), אבל במדרש נראה לכאורה כדברי המקובלים, שכן במדרש מובא, שר' שמעון בר יוחי ראה צייד אחד צד צפורים, וכל צפור שעמד לצוד היתה בת קול יוצאת מן השמים ומכריזה עליה; אם הכריזה שדין הציפור להנצל - לא הצליח הצייד לצוד אותה, ואם הכריזה שדינה להיות נצודת - הצליח הצייד לצוד אותה (ב"ר עט, ו; הובא גם בירו' שביעית פ"ט ה"א ובתוס' ע"ז טז, ב ד"ה דימוס). משמע, שההשגחה הפרטית מכוונת לא רק לצייד, כמה ציפורים יהיו לו לארוחת צהרים, אלא גם לציפור, אם מזומנת היא לחיים